

Csejtei Dezső

Ismeretlen fickó

Hamarosan Európa halálának századik évfordulóját ünnepelhetjük?

Ha kinyitjuk az újságot, bekapcsoljuk az internetet, ugyanazokkal a hírekkel találkozunk mindenütt: Európa válságban van. Az utóbbi hetekben e válságnak főleg két tünetével szembesülhettünk: az egyik az európai pénzpiacok hektikus mozgása, a gazdasági-pénzügyi csőd réme, a másik pedig az, hogy fiatalok ezrei Nagy-Britannia több városában megrohamozták az üzleteket, és raboltak, fosztogattak. E két esemény időbeni párhuzamossága óhatatlanul felveti a kérdést: vajon az időbeli egybeesésen túl van-e valamilyen közük egymáshoz?

A bölcséleti megközelítésnek alapfeltétele a dolgok hosszabb távú szemlélete, a történések tendenciáinak szemrevételezése. Úgy vélem, már az is a válságjelenség körébe tartozik, hogy uralkodóvá vált a *rövid távú gondolkodás*. Ennek egyik káros következménye, hogy a válság megoldását is rövid távon gondolják el. Az említett példák kapcsán ez egyrészt azt jelenti, hogy a szakemberek tesznek néhány ügyes lépést, amellyel megnyugtathatják a piacokat, másrészt pedig azt, hogy a fosztogatókat szigorúan megbüntetik. Ezek persze helyénvaló lépések, hosszú távon azonban nem oldanak meg semmit, mert tüneti kezelések.

Mit jelent vajon Európa jelenlegi válságának elemzésében a tendenciák alapján történő, *hosszú távú gondolkodás*? Egyebek mellett azt, hogy a jelenlegi problémákat azok ősforrására kell visszavezetni. Miben látják az egyes filozófusok a bajok gyökerét? A válaszok különbözők. *Heidegger* a nyugati kultúra romlásának első jeleit *Szókratész* és *Platón* koráig vezeti vissza, szerinte ettől az időtől kezdve figyelhető meg az, hogy az európai ember figyelme egyre kizárólagosabban a konkrét dolgok, a gyors felhasználhatóság felé fordul. *Spengler* a nyugati kultúra hanyatlásának időszakát jóval későbbre teszi: az ipari forradalom, a francia forradalom, illetve *Napóleon* korától datálja. Figyelemre méltó *Gabriel Marcel* megállapítása is. Az első világháború kitörésekor ezt jegyezte fel naplójába: „az európai civilizáció meghalt 1914. augusztus 1-jén”. Hátborzongatóan precíz prófécia ez. Marcel ugyanolyan pontosan ráérezett a modern európai kultúra csúcskorszakának végére, mint ahogy *Goethe* annak kezdetére. Ő 1792 szeptemberében, Valmy dombjainál, a francia és a porosz-osztrák sereg összecsapását szemlélve így szólt: „Itt és most a világtörténelem új szakasza kezdődik, s ti elmondhatjátok, hogy a pillanat részesei voltatok.” Ezt a korszakolást alapul véve azt mondhatjuk, hogy a modern Európa fénykora bő évszázadig tartott, s alapjában véve a XIX. századra esett.

Ha tartjuk magunkat *Gabriel Marcel* időmeghatározásához, nemsokára centenáriumi ünnepelhetünk: az európai civilizáció halálának századik évfordulóját. Mi minden jelzi Európa válságát e szűk száz esztendő alatt? Még végiggondolni is sok, nemhogy felsorolni. Ezért érdemes a sok eseményt közös alapra visszavezetni! Egy spanyol gondolkodó, *José Ortega y Gasset* az elmúlt évszázad válságának egyik alapmotívumát a „tömegek lázadása” jelenségében látta. Bár a téma már *Nietzschénél* előjött, aki a XIX. századot „a tömegek évszázadának” nevezte, az eltömegesedés kiteljesedésére valójában csak a rá következő időszakban került sor.

Ortega meglátása szerint a tömegek lázadásával fokozatosan a műveletlenség, a bárdolatlanság, a primitivitás került uralomra Európában. Ez persze nem azt jelenti, hogy a kontinensen ne folya „pezsgő kulturális élet”, hogy ne telnének meg a színházak, koncerttermek, hanem azt, hogy mindezek mögött egyre döntőbb hányadban silány és sivár életminőség húzódik meg. Vagyis Európa szellemileg lett megnyomorítva. Ez pedig arra vezethető vissza, hogy hiányzik a lényegi

életterv, életprogram, akár az egyes emberi élet, akár pedig a kontinens felől nézzük a dolgokat. Hiányzik az, amire az ember „felteheti az életét”, aminek „szentelheti magát”, ami iránt „elhivatottságot érez” – ha e szavakat nemes értelmükben vesszük, s nem pusztán karriervadászatot értünk rajtuk.

Egyszóval Európa – önnön korábbi lényegéről leválva, leszakadt jégábraként – sodródik; világtörténelmi értelemben véve egyik napról a másikra él.

Ortega gondolatai pontos és megfontolásra nagyon is érdemes gondolatok. Épp ezért vitatkoznék *Tamás Gáspár Miklóssal*, aki az *Élet és Irodalomban* nemrég arról értekezett, hogy „Ortega y Gasset obszcén ostobaságai és hazugságai” mennyire népszerűek a „polgári liberálisok és a kultúrncik” körében „a magyar ugaron egészen máig”. Egy nagyszerű gondolkodó szellemi meggyalázásáról s a vele kapcsolatos elemi ismeretek hiányáról tanúskodnak e szavak. Olyan gondolkodóra vonatkoznak, aki a modern kasztíliai próza és az élet- és egzisztenciálfilozófiák kimagasló képviselője volt, s aki a szavak megválasztásában mindig választékosnak bizonyult (az „obszcén” megnyilvánulásoktól a lehető legtávolabb állt), s nem mellesleg említve: a glasgow-i és a marburgi egyetem is díszdoktorává avatta. Tamás Gáspár nagyfokú tájékozatlanságról tesz tanúbizonyságot akkor, amikor „a proletariátust mint műveletlen, bűnöző, mocskos, parázna, hazafiatlan, erőszakos, destruktív és szubverzív tömeget” akarja Ortega nyakába varrni. Szó sincs arról; tömegesen Ortega egyáltalán nem a „mocskos munkástömeget” érti, hanem a minden társadalmi rétegben – még az arisztokráciában vagy épp a szellemi foglalkozásúakban, esetleg az álértelmiségiben is – fellelhető közönségességet, alantasságot, igénytelenséget.

Filozófiai vonatkozásban alapvetően tájékozatlan Tamás Gáspár akkor is, amikor a „tömeggel” szemben álló „elit” ortegai fogalmának a következő értelmet tulajdonítja: az elit a „fegyelmezett, takarékos, tanult, kisportolt, illatos, illedelmes, államfönntartó fölsőbb és középosztály”. Ennek az értelmezésnek abszolút semmi köze sincs az ortegai minőségi kisebbséghez. Ez a leírás legfeljebb a dendire illik, arra az embertípusra, amelyiket Ortega maga is bíralt.

De térjünk vissza az eredeti gondolatokhoz! Az ortegai tömegember lenyomatát adják azok az angol tinédzserek, akik – talán betelvé azoknak a kutyuknak a nyomogatásával, melyeket korunk „hightech”-je afféle modern alamizsnaként vet közéjük, s talán betelvé azzal a lógással és lebzseléssel (*lingering and loitering*), amelyet élethossziglani életformaként jelöl ki számukra a társadalom – egy szép napon rabolni kezdtek.

S itt merül fel a kérdés: elejét lehet-e venni az eltömegesedés folyamatának, az igénytelenség eluralkodásának? Megszüntethető-e Európa válsága? Ortega már az 1920-as évek végén, szinte egy időben *Briand* francia külügyminiszter páneurópai uniójának tervezetével, maga is felveti az egységes Európa – az Európai Egyesült Államok – megteremtésének gondolatát. Most viszont azt tapasztaljuk, hogy – az Európai Unió formájában – épp az a konstrukció van válságban, amelyet annak idején Ortega kiútként javasolt. Vajon mivel magyarázható ez a megbillenés? S helyrebillenthető-e valamiképp ez a kisiklás? Hogy választ kaphassunk, közelebb kell hajolnunk ahhoz az alapvető jelenséghez, mely minden más probléma fundamentuma: az emberi élethez.

Ennek az életnek most két alapvonását emeljük ki: az egyik az, hogy *az emberi élet* eredendően és megszüntethetetlenül célkitűző és célbeteljesítő természetű – filozófiai műszóval élve: *teleologikus* – valóság. Nem tehetünk másképp, célok világában éljük le az életünket. Az emberi élet nem azért teleológiai jellegű, mert benne valamilyen célt tűzünk ki, hanem megfordítva: azért tűzünk ki benne célokat magunknak, mert az élet alapvetően teleológiai jellegű.

A másik, már ebből következő momentum: az ember csakis úgy tűzhet ki célokat, hogy mozgásba hozza a gondolatok, eszmék, fogalmak összességét, azt, amit általánosabb értelemben szellemnek nevezünk. Ha akarjuk, ha nem, *az ember* nemcsak növényevő – ritkábban hús-, olykor pedig emberevő – lény, hanem *szellemevő* lény is, gondolatokkal táplálkozik. Célokat pedig csak a szellem segítségével képes megfogalmazni magának. Hiába nevezte *Schopenhauer* a szellemet – *Hegelre* célozva – „ismeretlen fickónak”, nem tudott a helyébe mást állítani: mert még az emberi akarat is a szellem révén jelöl meg a maga számára célokat.

Most pedig próbáljuk meg nagyobb léptékekben az Európai Unióra alkalmazni az emberi életről mondottakat! Ha e két tényezőt tartjuk szem előtt, akkor megállapíthatjuk, hogy nem pusztán abban áll a válság, hogy néhány ország túlköltekezett – persze ebben is, de nem kizárólag ebben –, hanem abban, hogy Európa céltalan, és pedig azért céltalan, mert szellemtelen. Szimbolikusan kifejezve: egyszerűen kiürültek azok a szellemi magtárak, amelyek Európa klasszikus századaiban még színültig voltak a gondolatok, eszmék „lisztjével”. Hiába működteti a kontinens – valami kétségbeesett kattogással – az elméjét, mi is feltehetjük a kérdést, akár csak *Schopenhauer*: „Hallom a malmok zúgását – de hol a liszt?”

Hogyan lehet akkor újból kinyerni a szellemet az agy működéséből? Biztos receptet adni lehetetlen. Legfeljebb minimális választ. Talán úgy, hogy az európai ember megpróbál visszatérni ahhoz, ami őt egykoron nagyra tette: a szellemhez, a műveltséghez, a pallérozottsághoz, vagyis megpróbálja újból felnevelni önmagát. Addig, amíg a haszontalan, silány életminőség és életszemlélet terpeszkedik a kontinensen, esélyünk sem lehet a mélyebb értelemben vett válságból való kilábalásra.

Az európai ember tehát gigantikus nevelési programra, önmaga felnevelésének programjára van utalva. E program tétje óriási. S „nevelésen” egy pillanatra se „felvilágosítást” értsünk hagyományos értelemben véve, hanem a világra való új rányílást, új alapmagatartást, vagy ahogyan ezt már *Platón* megfogalmazta, a „*lélek helyes irányba fordítását*”! S ezt a programot – mivel oly nehéz és oly magasztos – nevezte már *Dilthey* is „minden igazi filozófia céljának és csúcspontjának”, amikor „a szó legtágabb értelmében vett pedagógiáról, vagyis az ember művelődéséről szóló tanról” beszélt. Kérdés, az európai ember képes-e megfelelni e kihívásnak, vagy pedig elbukik a vizsgán.

Európa hatalmas történelmi-kulturális komplexum, így hanyatlása, válsága is több évszázadot átfogó folyamat. Ezt a folyamatot tarkíthatják, megszakíthatják persze időleges, akár évtizedekig tartó fellendülések. S többnyire ekkor keletkezik az a tévhit, hogy tulajdonképpen „minden rendben van”, a válságról való beszéd tévedés. Ahhoz, hogy magát a mélyebb válságot számoljuk fel, évtizedek szívós munkájára van szükség.

Korunk, bármennyire hatalmába kerítette a kalkulálás, a „mindent kiszámolni akarás” örülete, mégiscsak a rövid távú gondolkodás, az *ötletelés kora*. Kimosta az emberből a történelmi érzéket, a történelmi idő léptéke iránti fogékonyságot. Nem hajlandó tudomásul venni, hogy a történelemnek megvan a maga sajátos tempója, ritmusa. S akinek nincs füle hozzá, soha nem hallja meg. A fiatal *Henry Kissingerről* mondta a tanára: „füle van a történelemhez”. Olyan sajátos, veleszületett adottság ez, mint a zenében az abszolút hallás: megteveszthetetlen.

Végre komolyan kellene nekiállni a restauráció fáradtságos és hosszadalmas munkájának. S „restauráción” itt nem valamely letűnt korszak visszahozását értjük, hanem azt, amit a szó jelent: helyreállítást, újjáépítést, hogy Európa újból fel tudjon nőni hajdani önmagához. Meglehet, hogy az

odafordulás a szellemhez önmagában véve elégtelen ahhoz, hogy Európa kilábaljon a válságból. Ugyanakkor, nyugodtan állíthatjuk, elengedhetetlen feltétele minden további lépésnek.

Ez a komolyan vett, *minőségi élet* pedig elképzelhetetlen annak filozófiai értelemben vett átgondolása, „megvizsgálása” nélkül. Mert amit Szókratész mondott két és fél ezer évvel ezelőtt, még ma is aktuális: „A vizsgálódás nélküli élet nem embernek való élet.”

2011. szeptember 10.

A szerző filozófus, egyetemi tanár.

Forrás: Magyar Nemzet Magazin